

fi samt den almindelige konjunkturudvikling.

Skøde- og panteprotokollen for perioden 1695-1801 viste sig at indeholde i alt 752 panteobligationer, desværre med et par forstyrrende lakuner for årene 1707-19 og 1728-38. Dataene fra de mange panteobligationer er med inddragelse af supplerende oplysninger analyseret på kryds og tværs, således at fremstillingen kan belyse forhold som lånstørrelse, lånenes løbetid, aflysninger, tinglyste lån over for løs gæld, låntagere og långivere, lånemidlernes tilvejebringelse og sikkerhed, renteniveau m.m.

Som hovedresultater fremstår, at gælden fordeler sig ligeligt på tinglyste panteobligationer og løs gæld, at størrelsen af de optagne lån gennem perioden stiger mere end inflationen, idet den totale obligationsgæld stiger, og at lånene kun i meget begrænset omfang afdrages. Blandt långiverne dominerede offentlige kasser samt gejstlige, em-

bedsmænd, enker, gårdmænd og arvinger. Over perioden som helhed udgjorde lån fra landsognene omkring halvdelen, en tredjedel var fra Præstø selv og resten fordelte sig på andre købstæder og København. Flere af disse træk genfindes i undersøgelser fra andre områder, og man kunne have ønsket, at resultaterne i højere grad var sat i forhold til andre, og at der var gjort flere forsøg på at give forklaringer.

Bogen rummer også en nøje redegørelse for arbejdsgangen ved gennemførelsen af arbejdet. Man må her hæfte sig ved indsamlingen og organiseringen af datamaterialet, for når det gælder det rent tekniske, er fremgangsmåden forældet. Arbejdet er nemlig udført som en historisk specieleafhandling 1978-81. Man vil i dag med en PC kunne slippe væsentlig lettere om ved det, uden brug af langsommelige kodningsskemaer og overførsel til hulkort.

Ole Degn

DET 19. ÅRHUNDREDE

Jens Chr. Manniche: *Damen der skød på doktoren. En bog om Anna Hude*. (G.E.C. Gad, 1993). 245 s.

Sidsel Eriksen: *Søster Silfverbergs Sorger. Historien om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdsagitor og feminist*. (Spektrum, 1993).

Biografien har i de seneste år oplevet en renæssance, som har resulteret i en sand strøm af bøger. Både de humanistiske videnskabsfolk og forlagene har opdaget det scoop, der ligger i at skrive om kendte personer, som Thit Jensen, Nathalie Zahle, Agnes Henningsen, Hartvig Frisch, Aksel Larsen osv. De fleste af biografierne har vakt stor interesse i offentligheden og blandt læserne.

En af forklaringerne på biografens succes har været, at folk i krisetider, præget af opbrud og usikkerhed, er tiltrukket af historier om liv, der hænger sammen og som i en eller anden forstand er lykkedes.

Blandt fagfolk har den nyvakte interesse for den biografiske genre også andre årsager. En af dem har været trætheden – eller måske ligefrem opgøret med 1970ernes marxisme og strukturalisme, der ikke levnedde megen plads for individet. Dette har dog ikke betydet en tilbagevenden til den idealistiske og blandt moderne historikere foragtede biografitradition, hvor individet og dets virke ses som altafgørende.

Snarere har der været tale om meto-

disk nytænkning og et forsøg på at kombinere en individorienteret tilgang med den historiske kontekst. Noget, der kræver stor bevidsthed om overordnede historieteoretiske spørgsmål, herunder menneskesyn og om, hvordan relationen mellem individ og samfund håndteres.

De to biografier om Anna Hude og Lene Silfverberg skriver sig naturligvis ind i denne nye bølge af biografier. Samtidig adskiller de sig en smule fra de foregående ved at handle om kvinder, der ikke på forhånd er særligt kendte. Anliggendet har således både været at få læseren interesseret i personerne og i den sammenhæng, som de var en del af. De mange positive anmeldelser i dagspressen, tyder på at denne del af projektet er mere end lykkedes for begge biografiers vedkommende.

Det oplagte i at omtale de to biografier under ét ligger i de umiddelbare ligheder, der kan opregnes.

Lene Silfverberg (1838-1922) og Anna Hude (1858-1934) var nogenlunde samtidige i kronologisk forstand og de kom begge fra familier i provinsen (Vejle og Roskilde). Begge oprindelsesfamilier havde tilsyneladende liberale holdninger til kvinders uddannelse og selvstændighed. Selv om oprindelsesfamilierne kun omtales sporadisk, tyder det ikke på, at der foregik noget egentligt opgør med normer og forventninger hos forældrene. De startede begge to som lærerinder i deres respektive provinsbyer, for senere at forlade det til fordel for det, der blev det egentlige virke. De var begge pionerer på deres felter, Anna Hude på det akademiske, Lene Silfverberg på det organisatoriske. Anna Hude gik som en af de første danske kvinder universitetsvejen. Hun læste historie og blev som den første danske kvinde, dr. phil. i 1893. Lene Silfverberg var som den første danske

kvinde med i afholdslogen Good Templar ved grundlæggelsen i 1880 og endte, efter en livslang organisatorisk indsats, som afholdsbevægelsens »grand old lady«.

De blev gift i en relativ sen alder, de gennemgik begge nogle voldsomme og ubehagelige hændelser, som ville have slået svagere sjæle ud på livstid. (Anna Hude blev som ganske ung voldtaget, Lene Selfverberg blev skilt fra sin drikfældige(!) mand). De røg på hver deres måde uklar med det kirkelige establishment og flirtede med andre religiøse anskuelser og miljøer, Anne Hude med spiritisme og Lene Silfverberg en kort overgang med unitarerne.

På hver deres felter var de besværlige samarbejdspartnere. Anne Hude som følge af sit indadvendte temperament, som sammen med en generel utilpassethed og en dårlig psykisk og fysisk almenstilstand, gjorde hende til en ringe arbejdskraft i Rigsarkivet. Lene Silfverberg var besværlig, som følge af sit udadvendte temperament, som sammen med principfasthed og personlig forfængelighed betød, at hun konstant blev involveret i konflikter.

Sidst men ikke mindst kan de begge ses som glimrende eksempler på, hvad uformuende kvinder fra provinsen kunne drive det til i kraft af selvstændighed, ambitioner og viljestyrke i det moderne samfunds første decennier.

Men forskellene er også iøjnefaldende. Skønt begge kom fra »middelstandshjem« er der ingen tvivl om at Anna Hudes herkomst og miljø lå nogle trin over Lene Silfverbergs.

Det tyder på, at der lå en stærk intellektuel tilskyndelse i Anna Hudes hjem. I hvert fald gjorde både hun og broderen Karl Hude bemærkelsesværdige akademiske karrierer, hun som historiker, han som klassisk filolog.

Anna Hudes ønske om højere uddannelse faldt helt i tråd med tidens pro-

gressive strømninger, som bl.a. kom til udtryk i Dansk Kvindesamfund. I DKs pionerår var det således kampen for kvinders ret til uddannelse, der blev prioriteret og Dansk Kvindesamfund ydede økonomisk støtte til de første kvindelige studerende som lægen Nielsine Nielsen og altså også til Anna Hude. Målet var, at kvinder skulle synliggøre deres rationelle og kundskabsmæssige potentialer, at de havde hjerne, som det hed. Altsammen i front mod det 19. århundredes normer om kvindelighed som uforeneligt med intellektuel virksomhed. Noget, der yderligere gjorde Anna Hude til flagskib for kvindesagen var doktorgraden, der som nævnt var den første, der blev tildelt en kvinde.

Ud over kvindesagen bragte studierne Anna Hude i forbindelse med moderne videnskabelige og politiske strømninger i form af kildekritikken og socialliberalismen, der senere udmøntede sig i det radikale venstre. Selv hendes engagement i spiritismen lykkes det forfatteren at indpasse i tidens fremskridtsorienterede horisont. Spiritismen gik således hos adskillige hånd i hånd med samfundsreform og kvindesag.

Anna Hudes målrettethed kom frem i en overvejelse, hun gjorde sig i forbindelse med engagementet i kvindesagen. »Det forekommer mig, at mange Kvinder tænker for lidt paa Maalet, for meget slaar sig til Taals med Morskaben paa Vejen dertil. For mig er det ikke nok; jeg tænker hele tiden paa Maalet og bryder mig ikke om noget, der ikke paa en eller anden Maade synes at bringe det nærmere.« (p. 151)

Hun engagerede sig en kort periode i kampen for kvindernes valgret. I årene fra 1904 til 1908 havde hun flere tilslidsposter, bl.a. som medlem af forretningsudvalget for Dansk Kvinderåd og som for»mand« for Politisk Kvindeforening, der blev startet i 1904 i front mod konservatismen i de øvrige kvindesags-

organisationer. Anna Hude bevarede dog livet igennem sit medlemskab i Dansk Kvindesamfund. Desuden havde hun mere uformelt kontakt med flere fremtrædende kvindesagskvinder, bl.a. Ida Falbe-Hansen og Elisabeth Grundtvig. Sidstnævnte gav iøvrigt bolden op for den berømte sædelighedsfejde i slutningen af 1880'erne, hvor der ulmede en konflikt mellem kyske konservative og radikale kvinder. Det ville her have været spændende at høre om Anna Hudes stilling til fejden!

For Anna Hude var det alvor, ligegyldigt om det gjaldt studierne eller kvindesagen. Der var et strøg af alvor over hende, og hun havde ikke let til smil, som det hed i et skudsmål. (p. 14) På overfladen var det ikke de store følelser, der prægede hendes adfærd og nogen stor taler eller agitator var hun ikke. Ved offentlige lejligheder blev hendes stemmeføring prædikeret som sagte, klar og rolig (doktordisputatsen) og en »meget spæd stemme« (i forb. med offentligt kvindesagsmøde).

Det ser ud som om, at de store følelser blev investeret i hendes forhold til mænd. At det navnlig drejede sig om ældre mænd tillægger Jens Chr. Manniche ikke nogen signifikans.

Først var der det ulyksalige forhold til lægen Leerbeck, der endte med voldtægt og Anna Hudes efterfølgende selvtægt, hvor hun skød på voldtægtsmanden på åben gade. Deraf bogens titel »Damen, der skød paa Doktoren«.

Den efterfølgende retssag blev fulgt med stor bevågenhed i pressen og endte med, at Anna Hude blev idømt et års fængsel. Voldtægtsmanden, en tilsyneladende respektabel københavnsk huslæge, begik selvmord i arresten endnu inden sagens afgørelse, sandsynligvis for at undgå optrevlingen af endnu flere forbrydelser.

Dernæst involverede Anna Hude sig

med en ældre prokurist Hansen, som hun endog forlovede sig med.

Forløsningen indtraf, da hun og den kendte historieprofessor Kristian Erslev blev gift i 1910, efter mange års uforløst venten. Både Anna Hudes egen position og ægteskabet konsoliderede placeringen i det intellektuelle borgerskab i København omkring århundredeskiftet.

Jens Chr. Manniche har haft et godt blik for stoffets muligheder, og bogen har både kriminalromanens og kærlighedsromanens kvaliteter, som betyder, at man kommer forløst igennem læseprocessen. Heltinden vinder både i kriminalhistorien og i kærlighedshistorien.... Dertil kommer, at Manniche formår at holde tungen lige i munden, for nu at sige det populært, og konklusionerne balancerer fint mellem det individuelle og det strukturelle. Men det, der gør bogen helt suveræn er den formidable (historiske) metodebevidsthed og den stilistiske sans. Ved siden af en god historie om et bemærkelsesværdigt kvindeliv guider Manniche os elegant gennem den historiske forskningsproces. Der er tale om en næsten Brechts's »Verfremdungstechnik«, d.v.s. om en metode af bevidst indlevelse og bevidst brud i teksten, hvor forfatteren træder ind med sine overvejelser over mulige tolkninger osv. Det er en metodisk fornyelse, som jeg tror andre historikere med fordel kunne følge.

Lene Silfverbergs livshistorie afdækker et virke, som foregik inden for mere beskædede rammer. Hendes sociale og geografiske herkomst blev sandsynligvis bestemmende for, at hun netop kom i kontakt med først Indre Mission i Vejle og dernæst med afholdsbevægelsen. Dertil kom at Lene Silfverbergs evner og interesser gik i retning af det praktisk organisatoriske mere end det intellektuelle.

Lene Silfverberg var født Blauenfeldt, og virkede indtil sit ægteskab med Emil Silfverberg i 1886, som lærerinde, først ved sit eget og søsterens »institut« senere ved Vejle skolevæsen. Lene Silfverberg flyttede i forbindelse med sit ægteskab til Århus, hvor hun var aktiv i den århusianske afholdsbevægelse sammen med sin mand. Efter skilsmissen og flytningen til København fortsatte Lene Silfverberg sit energiske virke både i afholdsbevægelsen og i dens foregrene foretagender.

Lene Silfverberg var en »gründer« og entreprenørtype, der søsatte organisationer og initiativer, hvor hun kom frem. Ofte skete det som følge af, at hun røg uklar med en eksisterende loge eller sammenhæng. Hendes projekter blev med tiden mere ambitiøse. I 1905 var hun med i opbygningen af den kristelige afholdsforening Blå Kors. I 1907 var hun som 69 årig primus motor i oprettelsen af Københavnske Kvinders kaffevogne, KKK og i 1910 var hun medstifter af Danske Kvinders Alkoholfriske Restauranter. Som påskønnelse for sit arbejde, blev hun i 1918 tildelt Fortjenstmedaljen i Sølv. Noget, der sikrede hendes økonomi frem til hendes død i 1922. Siden skilsmissen fra Emil og indtil hun kunne hæve løn fra den blomstrende kaffevognsvirksomhed, havde hun været henvist til at leve af beskædede legatmidler.

Mange steder i Sidsel Eriksens fremstilling fremgår det, at Lene Silfverberg var et imponerende organisationstalant og en fremragende agitator, der var som skabt til den moraliserende og opdragende virksomhed i afholdsbevægelsen. Den stærke moralisme kom bl.a. frem i forbindelse med optagelsesproceduren, hvor ansøgerens liv og levned blev vurderet, ikke mindst naturligvis ansøgerens omgang med øl og spiritus. På den måde fik livet i afholdsbevægelsen bogstaveligt talt et logepræg. Medlemmer-

ne blev knyttet sammen ved særlige ritualer, som foregik i særlige lokaler eller huse, som altsammen havde et halveller helreligiøst præg. Hertil kom den familiære tiltaleform »søster« og »broder«. Ikke underligt, at Indre Mission hurtigt sagde fra overfor afholdsbevægelsen!

Via sit virke i afholdsbevægelsen kom Lene Silfverberg i berøring med mange af tidens strømninger, ikke mindst kvinde(valgrets)bevægelsen. På trods af, at Lene Silfverberg herved radikaliserede sin holdning til kvinders undertrykte stilling, så var og blev afholdsbudskabet det vigtigste.

Sidsel Eriksen gør således fint rede for, hvordan kvinderne og kvindesagen fra tid til anden kom på Lene Silfverbergs og afholdsorganisationernes dagsorden. Det blev gentagne gange forsøgt at oprette en dansk kvindeafholdsbevægelse. Tanken var inspireret fra USA, hvor kvindeafholdsbevægelsen havde stor succes. Og hvor samarbejdet mellem valgretskvinder og afholdskvinder førte til gennemførelsen af politiske rettigheder for kvinder.

Projektet lykkedes af forskellige grunde ikke rigtigt i Danmark. Dels foretrak mænd og kvinder tilsyneladende at stå i samme forening, dels tyder det på, at patriarkatet var mere rodfæstet her. Dels betragtede afholdsbevægelsen og kvindebevægelsen gennemgående hinanden med skepsis. Alt i alt ser det ud som om, at afholdsbevægelsen fungerede som det, der er blevet kaldt en »forholdsmådeforandrende« sammenhæng, snarere end som en politisk interesseorganisation. D.v.s. som et sted, hvor der formedes en ny måde at forholde sig til det moderne samfund på.

Alligevel lykkes det Sidsel Eriksen at spore en række hidtil ukendte alliancer og ideudvekslinger mellem afholdsbevægelse og kvindebevægelse. I 1888 stiftedes en afdeling af den internationa-

le World Women's Christian Temperance Union i Danmark under betegnelsen Det hvide Bånd, hvor der også blev slået på vigtigheden af kvinders politiske rettigheder. Lene Silfverberg blev knyttet til Det hvide Bånd omkring århundredeskiftet, og kom derved i kontakt med mange kvinder der var aktive i det sociale arbejde i tilknytning til Københavns Indre Mission. Her blev der bl.a. taget initiativ til oprettelse af hjem for kvindelige alkoholister.

Det var også Hvide Bånd kvinder, der stod bag en adresse til regeringen og rigsdagen om opstramning af alkohollovgivningen samt et ubestemt krav om kommunal valgret. At interessen for en begrænsning af alkoholens udbredelse var stor vidner de godt 100.000 kvinders underskrifter om.

Efter århundredeskiftet blev samarbejdet mellem afholdskvinder og kvindesagskvinder mere formaliseret. F.eks. havde de to første kvindelige medlemmer af Københavns Borgerrepræsentation rødder i det kristeligt filantropiske miljø. Et af dem, Johanne Blom var også medlem af Det hvide Bånd.

Omkring 1910 meldte Lene Silfverberg sig ind i Dansk Kvindesamfund og samtidig blev hun optaget som enkeltmedlem i Danske Kvinders Nationalråd. Anledningen var dannelsen af et alkoholudvalg, som hun blev formand for. Det er imidlertid sigende, at udvalget aldrig blev et af DKNs centrale. I ly af den almindelige kvindemobilisering i 1910'erne lykkedes det altså også at inddrage afholdskvinderne under kvindesagens paraply. Uden at det fik gennemgribende konsekvenser for hverken den ene eller den anden part. Det essentielle for Lene Silfverberg i hendes sidste år var og blev dog kaffevognene, som hun ydede en stor organisatorisk indsats for at få placeret på strategiske vigtige steder i det københavnske gadebillede og tæt ved de store mandearbejdspladser.

Ingen hindring var for stor for Lene Silfverberg, og hun fik som den kampens valkyrie hun var alle sten ryddet af vejen, både de personlige og dem, der repræsenterede intersemmodsatninger, f.eks. restauratørerne.

Sidsel Eriksens fremstilling starter ud i fin stil, hvor trådene i det store spind fremstår klart, og hvor der er en god balance mellem de samfundsmæssige og de individuelle komponenter. En klarhed, som jeg synes forsvinder undervejs i de (for) mange detaljer. Efter et orgie af mødereferater levnes afholdsbevægelsens endeligt som massebevægelse siger og skriver 6 linjer. (p. 298)

Det er tankevækkende, at det har været muligt at grave betydeligt mere stof frem om Lene Silfverberg end om Anna Hude.

Det modsiger dels den almindelige antagelse om, at historisk rekonstruktion skulle være lettere, når det drejer sig om folk fra de øvre samfundsklasser. Dels dementerer det den almindelige forestilling om, at grundtvigianerne har afsat sig mere materiale end miljøerne omkring Indre Mission – og altså her afholdsbevægelsen. Der er nok snarere tale om, at historien har spillet en mere central rolle i det grundtvigianske verdensbillede.

Samtidig bliver det righoldige materiale, der dækker Lene Silfverberg på

nært hold lidt af et problem for Sidsel Eriksen. Med andre ord ville manuskriptet have vundet ved en opstramning og reduktion på 50 sider – mindst. Ligeledes kan det undre, at det utroligt sjuskede forord har fået lov til at passere. Heldigvis er den egentlige fremstilling langt mere flydende.

Sidsel Eriksens fremstilling aftegner klart, at Søster Silfverbergs rolle i afholdsbevægelsen var omstridt. Hun blev ikke en »mor« som f.eks. KFUKs Henriette Knuth eller Dansk Kvinde-samfunds »Mor Jutta«.

Silfverberg biografien byder ikke på samme grad af forløsning som den om Anna Hude: hvor Anna Hude tilsyneladende faldt til ro med sin ægtemand og spiritismen, fortsatte Lene Silfverberg sit energiske afholdstogt uanfægtet af omgivelser og alder.

Man kan sige at det rastløse liv i stadig opbrud og bevægelse, som var Lene Silfverbergs, udfordrer strukturen i Anna Hudes liv. Eller rettere den klassiske tre-fase-struktur af hjem-ude-hjem, hvorover Anna Hude biografien er skåret. Med andre ord anslår Lene Silfverbergs liv (post)moderne træk, som dekonstruerer den borgerlige forestilling om, hvordan et liv forløber og dermed også strukturen i den klassiske biografi. Og det er faktisk ikke så lidt!

Hilda Rømer Christensen

DET 20. ÅRHUNDREDE

Niels Finn Christiansen: *Hartvig Frisch. Mennesket og politiken. En biografi.* (Christian Ejlers' Forlag, 1993). 355s.

Anders Holm Rasmussen: *Ideologi og virkelighed hos Hartvig Frisch.* (Museum Tusulanums Forlag, 1993). 96s.

Niels Finn Christiansens bog indgår i forlagets serie af politiker-biografier. I 1990 kom Poul Hartlings bog om Erik Eriksen, og planlagt er bøger om Per Hækkerup (Ole Lange) og Jens Otto Krag (Kristian Hvidt). Bogen om Frisch giver serien karat: Solid, oftest fint formuleret og dækkende, dertil med gode illustrationer.